

14. *Evans R. J. W. Rudolf II and his World / R. J. W. Evans. – Oxford, 1973.*
15. *Krzyżanowski J. Dzieje literatury polskiej / J. Krzyżanowski. – Warszawa, 1979.*

Надійшла до редколегії 12.09.2008 р.

УДК 94 (477) «16/17”

О. В. Пестриков

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

НАДДНІПРЯНСЬКІ ІСТОРИЧНІ СЮЖЕТИ У ПОЛЕМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ КІНЦЯ XVI – ПОЧАТКУ XVII ст.

Робиться спроба розширити комплекс джерел, що традиційно вважаються приналежними до кола полемічної літератури, вказується на необхідність застосування новітніх методологічних принципів текстового аналізу та теорії історичного нарративу. Аналізується маловідомий уривок з праці Йоахима Бельського «*Dalszy ciąg Kronoki Polskiej*».

Об'єктом даної статті виступає еволюція релігійного світогляду ранньомодерної доби у польській історичній традиції, висвітлена на прикладі вивчення маловідомих у вітчизняній історіографії текстів довколоунійного кола кінця XVI ст. У статті широко використовуються сучасні методи текстуального аналізу, робиться спроба застосувати до ранньомодерних історіографічних пам'яток найновітніші досягнення теорії історичного нарративу.

Питання історичної пам'яті, особливостей відбиття історичних подій у різноманітних текстах, взаємодії соціальних практик та історичних стереотипів вже давно посіли вагоме місце серед найактуальніших проблем сучасної історіографії. Основне питання, що постає перед дослідником, уже не зводиться до класичного: як співвідноситься реальність та її відображення у джерелах, але спрямовує нашу увагу до «внутрішньої» еволюції нарративу – як мовні, дискурсивні практики породжують історичне знання (знання про історію)?

Першою працею, з якої у вітчизняному історіографічному просторі започатковується подібний підхід, була праця Гейдена Вайта «Мета-історія: історична уява в Європі XIX ст.» [7]. Основна думка, що її розвиває автор – історичний нарратив є формою літературної діяльності і визначається не стільки особливістю джерельної бази (чого слід було

очікувати), скільки «історіографічним стилем» [7, с. 17] (сукупність типів побудови сюжету, доведення та підтексту), який обрав автор. Сам Вайт зосереджувався лише на «великих наративах» XIX ст., хоча існують помітні спроби застосування його ідей й до праць ранішого періоду [1]. І хоча більшість історіографів оцінює Вайта досить скептично [6, с. 506-507], безперечним залишається те, що саме він, для багатьох дослідників, заактуалізував «самоцінність» історичного наративу (зрозуміло, що цей твір не був першовідкриттям, проте через свою максимальну «доступність» став у вітчизняній традиції більш ніж «знаковим»).

У даній статті буде зроблено ще одну спробу дослідити «сопряження» історіографії та літератури на матеріалі, де подібні твердження не будуть вважатись занадто радикальними [10, с. 89-90], – історії української суспільно-політичної та релігійної думки ранньомодерної доби.

Тексти, пов'язані з дорколоунійною полемікою, цікаві не лише як пам'ятка давньоукраїнської літератури, оскільки «...ця блискуча сторінка української культурної історії не блискуча з літературного погляду. Все ж, хоча й нечисленна та неблискуча, полемічна література має велике значення в розвитку української літератури: помалу готувались нові літературні форми та нові літературні вартості...» [8, с. 417], але як унікальний джерельний комплекс з історії становлення української історичної думки. «Було у цій полеміці й інше, дещо цікавіше коло аргументів, що його можна назвати історичним, і охоплювало воно чотири події. Першою з них було хрещення Русі. Питання полягало в тому, якою мірою вважати його православним, а якою – римо-католицьким ... наступна низка аргументів стосувалася історичного питання: хто винен в розділі Церков? ... третя низка торкалася питань «вселенськості», законності та наслідків Флорентійського собору ... і, нарешті, четвертою темою була історія недавнього Берестейського собору та спроби очорнити чи захистити його...» [9, с. 213].

Ще один важливий момент, пов'язаний з вивченням як творів історичних, – можливість широкого застосування порівняльного матеріалу, адже в добу «конфесіалізації» [4] релігійна полеміка була «нормою» не лише на теренах Речі Посполитої («Щоб змагатися з протестантською літературною творчістю, католики також мусили видавати релігійні твори польською мовою. Крім Петра Скарги, який посідає почесне місце у польській літературі, релігійні твори перекладали й писали також численні отці-сзуїти. Найвидатнішим з них був Яків Вуєк. ... Його «Postilla» судилося переважити твір Рея, написаний у протестантському дусі ... з оточення Гозія вийшли інші католицькі письменники ... Мартін Кромер, історик та апологет В. Кучборський

та біограф кардинала Гозія Станіслав Решка. Католицькі історики, П. Пясецький та С. Старовольський...» [2, с. 297]), але в усій Європі (мабуть, найяскравішим прикладом, що відображає ці тенденції, є «Магдебурзькі центурії» Флація Ілірика та «Церковна історія» кардинала Баронія – «Бароніуш» українських інтелектуалів [10, с. 91]; та, певно, найцікавішим було б порівняння з англійською релігійною полемікою, започаткованою Вільямом Тінделом та Джоном Фоксом, де поміж інших історичні аргументи, такі як хрещення Англії та конфлікт Іоана Безземельного зі Святим Престолом, займають далеко не останнє місце [5]). Отже, якщо продовжити роботу у даному напрямку, то можливо буде отримати цінний матеріал щодо проблеми синхронізації процесів становлення вітчизняної та західної модерної історіографії.

Проте в дотеперішній традиції вивчення полемічної літератури, в силу вповні традиційних причин, майже не приділялась увага цілому комплексу текстів, напряду не пов'язаному з уніїним питанням, проте важливого для розуміння природи полеміки. Якщо не вважати зайвою модернізацією вживання слова «дискурс» в ранньомодерному контексті, то у попередній традиції активно досліджувався полемічний дискурс, проте не дискурс довколоуніїний. Ми маємо чудовий аналіз «діалогічності» творів письменників-полемістів (класичний приклад – твердження І. Шевченка. Аналізуючи роль грецьких назв у полемічних творах, він писав: «Так Смотрицький назвав свій памфлет ... Антиграфе, переклавши це слово як «відповідь» ... на це писання відгукнувся Потій твором під назвою Антиресис, що по-грецьки означає «спростування», але також і «відповідь» ... спростування Броневським памфлету Скарги мало назву Апокрисис, що знову-таки означає «відповідь». У літературі цього жанру нерідко вживається заголовок Апологія – його вжив Мелетій Смотрицький, після того як став уніатом ... спростуванням цього твору була Антапологія...» [8, с. 217]), проте твори, що у цей «діалог» прямо «не вписуються», залишаються за межами увагами дослідників. Своєрідний науковий «пуризм» призводить до того, що багата історичними сюжетами «Палінодія» Копистенського вважається полемічним твором, а Густинський літопис (який приписують йому ж) – пам'яткою українського літописання.

Зрозуміло, що тексти з довколоуніїного комплексу, які походять з польської сторони, дуже часто опиняються основою джерельної бази при вивченні історії релігійної полеміки XVI–XVII ст. або вважаються «свідченнями іноземців» [3].

Проте, якщо розглянути довколоуніїний комплекс не в «україноцентричному полі», а як частину «річпосполитської» історіографічної традиції [1, с. 4], стає можливим погляд на релігійну полеміку не

на як суцільний антагонізм. Адже зосередженість лише на «класичних» зразках полемічної літератури змальовує світ очима «клірика» (дуже яскравий, багатий символами та алюзіями світ) і відтіняє всі інші «перспективи», погляд «шляхтича», «міщанина» тощо. Досі дослідження використання історичних сюжетів у полемічній літературі виконувалось у ключі – «священик дивиться на історію», та була майже відсутня презентація погляду «історика на релігію». Звісно, не слід абсолютизувати ані перший, ані другий погляд, у ранньомодерний період не могло бути ні чистих «істориків», ні чистих «священиків», хоча час, що ще не роз'єднав історію та літературу, вже роз'єднав історію та релігійність. Так, Мартін Бельський, починаючи «Kronika wszystkiego swiata...», ще використовує біблійні сюжети (хоча хто сказав, що Біблія просто в цьому випадку була найдавнішим вірогідним джерелом), «мірики» Гваньїні та Стрийковський ще підкреслюють своє християнство, то вже «клірик» – єпископ Пясецький, у вступі до своєї праці, здебільшого говорить про Муз [14, s. 1(88)].

Далі саме й буде зроблено спробу проаналізувати історичні відомості з «Dalszy ciąg Kroniki Polskiej...» Йоахима Бельського. Чим було продиктовано такий вибір?

По-перше, «знаковістю» особистості автора в контексті релігійного життя того часу. Син відомого польського письменника та історика Мартіна Бельського, Йоахим народився у родовому маєтку Бяла у Серадзькому воєводстві. Закінчив протестантську академічну гімназію в Бжегу. Згодом розпочав державну службу в Кракові (брав участь у дипломатичних місіях). 1579 р. взяв участь у поході на Московське царство. Від 1588 р. мав титул королівського секретаря (короля Сигізмунда III Вази). Наприкінці життя (бл. 1595 р.) перейшов на католицизм. [1, с. 47]. Важливою особливістю цієї конверсії був її безпосередній зв'язок з історичними студіями Йоахима Бельського – свою працю над польською історією він скоріш за все саме й розглядав як своєрідне «очищення» себе і батька, «розгрішення», про яке часто згадують його сучасники [12, с. 53 (LII)]. В менш «глобальній» перспективі його навернення до католицизму пов'язане з текстом праці через особу «духівника», що підштовхнув Йоахима Бельського до повернення у лоно Церкви – Олександра (Алессандро) Комулеуса, папського легата, який офіційно визнав його правовірність [12, с. 53 (LII)]. Комулеус (Комул) був присланий з Риму з метою організації антитурецької ліги саме в ті часи, коли йшла активна підготовка до церковної унії, отже близьке суцільство у хроніці сюжетів, пов'язаних з антитурецькою боротьбою та сюжетів докатолицистичних (вони буквально «переплітаються», симптоматичний також перехід від сюжету до сюжету – не стандартний «tego

z lata», а «tego z czasu») не слід вважати випадковим, а виняткова обізнаність у теологічних питаннях, яку виявляє Бельський, взагалі дає можливість бачити в ньому «неофіційного» виразника погляду керівних сил Польщі на довколоунійні суперечки (тим більше, що сам Йоахим також не був просто «звичайним інтелектуалом», а посідав значні посади у польській державі – королівський секретар, член Коронного Трибуналу [12, с. 50(L)]).

По-друге, сам текст «*Dalszego ciągu*» має низку важливих особливостей. По смерті батька (1575 р.) Йоахим продовжив його студії над історією, результатом чого стала «Хроніка польська Мартіна Бельського, наново сином його видана». Попри те, що через синівську повагу Мартін Бельський оголошений автором хроніки, здебільшого автором тексту був Йоахим (лише невелику частину праці складають вставки з «Хроніки всього світу» М. Бельського). Праця доведена до 1586 р. вона носить виразно шляхтоцентричний характер, за що її критиковано з табору регалістів [1, с. 47]. Цікава тут характеристика українських козаків у тексті «Хроніки» вміщена в останній, 6-й книзі (частині) твору відразу після подій так званої «війни Івоні» (1574 р.), знаній у вітчизняній традиції завдяки діянням напівлегендарного козацького гетьмана Івана Свірчовського (Свірговського), та перед описом обставин нової королівської елекції 1575 р. Докладність інформації Бельського зазвичай приписують його зв'язкам з козацьким гетьманом Яном Оришовським (він згаданий у самому тексті «козацького» розділу), але був у нього і наративний «авторитет» – малознаний в Україні латиномовний історико-географічний твір Станіслава Сарницького (бл. 1532–1597) «Опис давньої та нової Польщі з поділом власним на давню та нову. З додатком вірного та ретельного опису нижньої Русі [11, с. 317]». Особливістю останньої частини твору (яка відтепер публікується як безпосереднє його продовження) є не стільки її суто «наративні» властивості, скільки цікава історіографічна доля. Вона була вперше опублікована Собещанським у 1851 р. на основі рукопису, віднайденого ним у книгозбірні Каземіра Стрончинського [12, с. 67 (LXVII)]. Це був анонімний рукопис, що в основній своїй частині містив видрукувану у 1597 році «Хроніку» з додатками. У титулі зазначалось, що даний рукопис є «z roznych authorow jest zebrana I na wielu meysc z bledu oczyszciona i poprawiona». Анонімність рукопису наштотувала Собещанського на думку, що якийсь невідомий автор намагався видати чернеткові писання Бельського за власний твір [12, с. 68 (LXVIII)], а згодом взагалі виникає ціла традиція відкидання авторства Йоахима Бельського [13, с. 69]. І хоча зараз у польській історіографії панує згода щодо авторства Йоахима Бельського [11, с. 374], неможливо виключи-

ти наявність правок, здійснених після 1599 р., тобто після смерті Йоахима Бельського. В контексті висловлених вище тез також дуже важливим є факт чернеткового характеру твору, адже незалежно від автора «*Dalszy ciąg...*» так і не вийшов друком аж до 1851 р., тобто був позбавлений у багатьох моментах офіційної та «внутрішньої» цензури.

З точки зору задекларованого підходу (роздвигитись не історичні сюжети у полемічній літературі, а довколоунійну полеміку та власне «полемічне» в історичному творі), особливий інтерес мають три уривки, вміщені під 1595 та 1596 рр. Нижче буде наведено розлогі цитати з невеличкими коментарями. Розлогість цитування в даному випадку може бути виправдана слабким залученням даного твору у вітчизняний історіографічний простір (здебільшого він розглядається в українській історичній науці як джерело з історії «наливайкових війн»).

Перший невеличкий уривок стосується подій 1595 р., у ньому майже побічно згадується про виникнення серед українських ієрархів ідеї унії. «*Tegoż czasu ośmi Władków Ruskich z Metropolitą spisali sie wszyscy przystając do kościoła Powszechnego Catholickiego Rzymskiego: podług zgody, którą przed tym Grekowie na Concilium Florentskim uczynili byli z Łacinniki, y spisawszy pewne artykuły posłali z nimi dwóch do Oyca S. Adama Pocieia Włodzimirskiego, y Kirylla Terleckiego Ludzkiego Władyki. Jednak to uczynili imo wolą Patryarcliy swego Constantynopolskiego...*» [12, s. 281].

Другий уривок має особливий інтерес, вміщений між оповіданнями про страту Наливайка та початком переговорів про антитурецьку лігу, він напряду стосується довколоунійної полеміки: «...Tegoż czasu wydał był nieiaki Stephan Zizania: Didaskał albo nauczyciel Ruski w Wilnie Xiążkę po Rusku y po Polsku (na którą odpisował Szczęsny Żebrowski) chcąc mocno błędu swego poprzeć: że Duch Święty pochodzi od Oyca tylko a nie od Syna...», далі несподівано Бельський, не задовольняючись посиленням на вже існуючі відписи, починає дискутувати з Зизанієм: «I tego dowieść z Oycow dawnych Greckich Damascena y Bazyliusa, biorąc tam sobie kilka mieysc na pomoc z tegoż Damascena, zwłaszcza to: że Ducha Ś. przez Syna pochodzić mówimy, a nie z Syna. Ale Damascen dla Macedoniusa y Euminiusa Heretyków tak to mówił: który tylko – z Syna, iako z samego y pierwszego początku Ducha Ś. pochodzić rozumieli, a nie z oycy. Przeciwno którym, zwłaszcza przeciwko Eumeniusowi, we dwóch księgach Bazylius Doktor Ś. pisząc tak mowi: Że nie masz nic takiego co by było przy Synie, a przy Oycu nie miało być: abowiem rzeczono: Wszystkie rzeczy moje twoie są, a twoie moje są. Jakoż tedy pochodzenie Ducha Sgo samemu synowi ma być przydano...» [12, s. 283]. Згодом стиль Бельського стає ще полемічнішим – зрештою мало відрізняється за своєю

гостротою та сатиричністю від «класичних» полемістів: «Tenże na drugim miejscu przeciwko temu Eumeniusowi pisząc w księgach III dosyć iąśnie to wywodzi, że Duch S. pochodzi od Syna: gdy Ducha dostojęstwem albo miejscem wtorego być Synowi kładzie, iako y od niego pochodzącego, którego miejsca nie mogąc przegryść na Concilium Florentskim Grekowie, fałsz temu miejscu zadać śmieli. Ale sieła by tych fałszów było, nietylko u tego Oyca, ale y u drugich, zwłaszcza u Athanazego, który w Kredzie swym tak mowi: Że Duch S. od Oyca y Syna iest nie uczyniony, nie stworzony, nie urodzony, ale pochodzący. Co też Greki tak barzo kłuło w oczy że mówili: Wierzym jż ten Doctor S. był na ten czas piian gdy to pisał...» [12, s. 284]. Більше того, Йоахим Бельський чудово демонструє своє знання не тільки світської історії, але й історії церковної, на диво докладно **як на випускника протестантської школи та людини, вихованої Реем та Кохановським**: «Ale wiele by takich miejsc należeli u tegoż Doctora, także u Grzegorza, Nasyanzena, Cyrylla Hierozolimskiego, Cyrylla Alexandriyskiego, także Dydyrna, Epiphaniusa, że nie wspomnię naszych Łacinników; których nie wiem przecz by w teyże cenie nie miało być, co y Greczy, zwłaszcza będąc tak dawni: iako Tertulian, Cyprian, Hilarius, Ambroży, Hieronim, Augustyn y inni; iedno by im trzeba czytać, a to co czytają rozumieć, o co u nich trudno. I toć to sprawiło że ta grubość ich w ten ie błąd wprawiła od Constantynopolskiego dopiero Synodu: który był 900 roku. A nie od Niceńskiego iako ani chcą mieć, ani od onego Constantynopolskiego dawnego, na którym włożono to było w Kredo o Duchu Świętym że z Oyca pochodzi, ale nie włożono samego. O co spor, bo ieszcze na on czas nie trzeba było przykładać y z Syna: gdyż ci heretycy co na ten czas byli wierzyli że z Syna pochodzi Duch S. byli wierzyli żeby z Oyca. Więc też y nie od Synodu Alexandriyskiego, który świadczy Ducha S. pochodzić y od Syna iako o tyra świadczy Cyryllus w liście, y pisze do Nestoryusa tymi słowy: Duch S. nazwany iest Duch prawdy, a Chrystus też iest prawdą. Co y Concilium Epheskie, y inne trzy Concilia wielkie approbowało: aż y w Credo to włożono...» [12, s. 284], – потім раптом починає звучати тема грецької та латинської спільності: «I tak temu wierzyli mocno Grecy y Łacinnicy długo: aż potym nie wiem przecz sie za to tak mocno uieli Grecy, acz ich w tym częstokroć pokonywali Łacinnicy, iako na Concilium Laterańskim załnnocencyuszalll Papieża, gdzie iuż byli Grecy na to Credo przyzwolili: tak iż z Łacinniki wspołek na Concilium Lugduńskim za Grzegorza X, po trzykroć ie po Grecku y po Łacinie w kościele śpiewali. Na ostatek na Concilium Florentskim po długich sporach iuż sie byli z nami zgodzili: iednak prze upor swoy zasie tego odbiegli, y swe przecie proli...» [12, s. 285]. Закінчуючи оповідання, Йоахим Бельський знов повертається до сучасності, у ньому знову говорить шляхтич: «За co iako ie

też Pan Bog karze sami to dobrze widzą: Boże day to, aby sie niebożęta obaczyli. Zaklął potym Metropolita w Wilnie tego Zyżanie: y zakławszy do Króla na Bannitią odesłał, także Popy co go posłuszni być nie chcieli, które Bannitiae gdy przyniesiono do Wilna do urzędów, uciekła sie Ruś do Trybunału; y zatrzymawszy to Trybunał, pisał za nimi do Króla, także do pieczetarzow Litewskich, prosząc aby takowe Bannitiae miejsca nie miały. Ukazując to być rzecz nową aby za kłatwami Bannitiae wychodzić miały. Acz y to także była rzecz nowa Trybunałem sędzić Metropolitę y wskazywać nań winy, (iako oni byli wskazali) oto że Paedagoga szkolnego brata Zizanie poimał chcąc karać iako nieposłusznego...» [12, s. 286]. Цей уривок має для дослідника окремий інтерес, адже у ньому перетинаються вже **вказані площини «шляхетського» простору та простору «сакрального»**, зрозуміло, що симпатії неофіта Бельського далеко не на боці Стефана Зизанія, але факт несправедливої баннітації, судячи з тексту, викликає у нього обурення.

Третій уривок, про який йдеться, є описом Берестейського собору 1596 р., уже сам той факт, що опису цих подій присвячено значний уривок (в два рази більший за обидва попередні), вказує на неабияку заангажованість автора подіями. Для порівняння, в пізніших хроніках собор згадується побіжно або не згадується взагалі (так, наприклад, у Пясецького маємо розлоге оповідання про підготовку унії, подорож владик до Риму, але в статті під роком 1596 про «руську церкву» не йдеться [14, s. 130–135]). Хоча більшу частину цього оповідання займає промова королівських послів (через її розлогість тут не цитується), вона передається Йоахимом Бельським особливо емоційно як справжній гімн єдності та згоди.

Цікавим є також місце цих текстів у загальній композиції твору – між розлогим оповіданням про «наливайкову війну» та антитатарську кампанію. Оскільки Бельський навряд чи сам був безпосереднім свідком тих подій (а у його творі дуже часто можна натрапити й на безпосередні свідчення), можемо говорити про особливу актуальність даної теми для польського шляхтича кінця XVI ст. – «турецька» загроза, необхідність християнської єдності, особиста релігійність (а не «політична», як заведено вважати), викликана нещодавнім наверненням (і, як уже говорилося, «спокутним» характером історичної праці), робить Йоахима Бельського не менш яскравим учасником довколоунійної боротьби, ніж «класичні» полемісти.

Бібліографічні посилання

1. *Вирський Д.* Околиця Ренесансу: річпосполитська історіографія України (XVI – середина XVII ст.) / Д. Вирський. – К., 2007. – У 2 ч. – Ч. 1.

2. *Дворнік Ф.* Слов'яни в Європейській історії та цивілізації / Ф. Дворнік. – К., 2000.
3. *Наливайко Д.* Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI–XVIII ст. / Д. Наливайко. – К., 1998.
4. *Плохій С.* «Наливайкова віра»: козацтво та релігія у ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К., 2005.
5. *Серегина А.* История и английская религиозная полемика XVI – начала XVII веков / А. Серегина // История и память: историческая культура Европы до начала нового времени. – М., 2006. – С. 506–554.
6. *Трубина Е.* Метаистория и историки / Е. Трубина // Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века. – Екатеринбург, 2002. – С. 504–518.
7. *Уайт Х.* Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт. – Екатеринбург, 2002.
8. *Чижевський Д.* Історія української літератури / Д. Чижевський. – К., 2003.
9. *Шевченко І.* Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / І. Шевченко. – Львів, 2001.
10. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К., 2007.
11. *Barycz H.* Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego: Studia nad historiografią w. XVI–XVIII / H. Barycz. – Warszawa, 1981.
12. *Joachima Bielskiego dalszy ciąg kroniki polskiej, zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.* Z rękopismu odkrył i do druku podał F. M. Sobieszczański. – Warszawa, 1851.
13. *Nehring W.* O historykach polskich XVI w. / W. Nehring. – Poznań, 1860. – Cz. 2. O życiu i pismach Joachima Bielskiego.
14. *Piasecki P.* Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego / H. Piasecki. – Kraków, 1870.

Надійшла до редколегії 02.10.2008 р.

УДК 94(477.5) «1742»

О. А. Репан

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГЕНЕРАЛЬНА СТАРШИНА ТА ПОЛКОВНИКИ ГЕТЬМАНЩИНИ В 1742 р.

Висвітлено персональний склад та шляхи набуття посад генеральною старшиною та полковниками Лівобережної України в 1742 р.

Думаю, шановний читач погодиться з твердженням, що козацька старшина у вітчизняній історіографії (за винятком хіба радянського періоду) не може поскаржитися на неувагу. Початок процесу вивчення

© О. А. Репан, 2008